

ЕКСПЛІЦИТНИЙ АНАЛІЗ НОРМ Й АНТИНОРМ НАУКИ

Універсальною системою правил наукової діяльності є її норми, які зводяться до об'єктивності, універсалізму, організованого скептицизму, незацікавленості. Можливі два варіанти дотримання цих норм (що не виключають один одного): внутрішнє прийняття (інтеріоризація) і дотримання їх під тиском. Перший варіант передбачає вироблення відповідних особистісних якостей і має більше казковий, ніж реальний характер. До основних атрибутів цього «фантастичного» Homo Scientus, Р. Махон (1976) відніс: високий інтелект; цілковиту впевненість у всесиллі логічного мислення; досконалі навички експериментування; об'єктивність і емоційну нейтральність; гнучкість, що полягає в постійній готовності змінити свою думку (під впливом факторів); скромність і особистісну незацікавленість у славі та визнанні; колективізм, що має прояв у готовності ділитися знанням. Проте, учений, якому притаманні перераховані якості, більше нагадує святого, ніж земне створіння, і є міфічним персонажем. Вартує зазначити, що Р. Махон, який вирішив опублікувати виявлені якості вченого, отримав 18 відмов у друці даного матеріалу і 82 незаперечна з них – норма об'єктивності, систематично порушується, а правилом наукової діяльності стає поведінка, протилежна нормі, тобто своєрідною антинормою. Наприклад, норма незацікавленості потребує повної безпристрасності, абстрагування від емоцій і суб'єктивних інтересів вчених. Чи

можлива така безпристрасність? Науковці зовсім не безпристрасно ставляться до об'єкту своєї професійної діяльності. Спогади видатних учених про свою роботу насичені такими епітетами, як «приголомшлива», «захоплива», «інтимна» тощо. При цьому вчені відчувають не тільки позитивні емоції – стосовно досліджуваних проблем, але й те, що з позицій традиційних уявлень про науку, є небажаним – це суперечливі емоції щодо результатів та досягнень своїх колег. Список учених, чиї теорії не відразу сприймалися науковою спільнотою через упереджене ставлення до їх авторів, включає Ньютона (якому Гук, Лейбніц, Флемістед та інші видатні сучасники відповідали взаємністю), Гельмгольца, Лістера, Гарвея, Планка, Юнга, Гальтона, Резерфорда, Менделя, Пастера, Дарвіна, Ейнштейна й багатьох інших відомих імен. А Дж. Уотсон у своїй відомій книзі «Подвійна спіраль» переконливо підкреслює, що якщо б не опір колег, що часом доходив до справжнього ostracism, він відкрив би структуру ДНК значно раніше. В емпіричних дослідженнях показано, що предметний конфлікт між ідеями й міжособистісний конфлікт між людьми – тісно взаємопов'язані й переходять один в одного. Ставлення до вченого впливає на сприйняття його ідей, а відношення до ідей позначається на ставленні до їх автора. Будуючи теорію, дослідник ставить перед собою питання на розуміння (як, чому, навіщо, наскільки?) і сам же відповідає на них. А потім шукає шляхи й способи, що дозволяють перевірити свої припущення. А. Юрєвич відзначає, що теорії в значній мірі мають особистісний характер. Науковці, відзначає він, у професійній діяльності не тільки роблять помилки, аналогічні помилкам

буденного мислення, але й демонструють прояв основних закономірностей буденного сприймання (А. Юрєвич; 2013, 2015). В емпіричному дослідженні М. Кишко (2003) виявив п'ять таких схем: 1) наївний егоцентризм 83 («непогрішність»); 2) упереджений егоцентризм («я завжди правий»); 3) пасивний/суперечливий егоцентризм («каюся, винен»); 4) конструктивний децентризм («потрібно розібратися»); 5) конструктивний поліцентризм («усе можливе», «усе може бути»). У квазіпрофесійній і навіть професійній практиці поширене таке явище, як псевдотеорії. За функціями й формою прояву це можуть бути теорії, а по суті – експлікація неявних уявлень їх авторів, що не пройшли процедуру наукової верифікації. Амбівалентність науки реально має прояв в тому, що в ній існує чимало правил, досить універсальних і примусових для того, щоб також вважатися нормами (наприклад, імператив «Публікуйся або гинь», що змушує вченого публікувати якомога більше й швидше). Статистика свідчить про те, що з тих пір, як у середині XVII ст. з'явилися перші наукові журнали, було опубліковано більше шести мільйонів наукових статей. Рекорд в цьому плані належить англійському ентомологу Т. Коккерелу, котрий за своє життя опублікував 3904 роботи. Наука розлила океан наукової літератури, менше одного відсотка якої знаходить яке-небудь значне коло читачів і це не дивно, оскільки, по-перше, усе перечитати неможливо, по-друге, мотивація публікувати у вчених значно сильніша, ніж мотивація читати опубліковане. У результаті «вчений повинен вирішити, читати йому чи писати» або «наукові журнали існують для того, щоб публікувати в них, а не для того, щоб їх читати». І навіть

такі скромні люди науки, як Джеймс Клерк Максвелл, безроздільно відданий науці, наполегливо рекомендував своїм колегам негайно публікувати будь-який отриманий результат. Інтеріоризації у внутрішньому світі вченого піддаються не лише офіційні норми науки, але і її неформальні антинорми, а відповідно, розходження між цими двома системами правил. В антинормах відображаються суб'єктивні інтереси дослідників, прагнення до популярності, пріоритету та ін. У результаті внутрішня суперечливість науки відтворюється у психологічній амбівалентності її представників, породжуючи в них типові ситуації когнітивного дисонансу. Найбільш ефективним 84 способом вирішення подібного дисонансу є самий простий. Порушуючи норми науки, вчені демонструють свої дії науковій спільноті так, як наче ці норми дотримані. У процесі подібної «обробки» дій відповідно до норм науки весь їх соціальнопсихологічний контекст – стосунки між ученими, їх особисті мотиви, інтереси й т. д. – ніби відсікаються, виносяться за дужки, а дії представляються як цілком обумовлені об'єктивною логікою дослідницького процесу. Варто, щоправда, підкреслити, що психоаналітичні біографії, на яких заснована значна частина аналітичної роботи з виявлення особистісних характеристик вчених, написані в іншому дусі й, навпаки, акцентовані на наявних психологічних проблемах і порушеннях нормальних відносин вчених з оточуючими.